

کتاب «البیوروق» مکمل «قارامجموعه پژوهی»

دکتر حسین محمدزاده صدیق

در دوره صفویه، به مجموعه کلمات قصار، نصایح، اندرزها، تحقیق‌ها و ارشادات برجای مانده از شیخ صفی‌الدین اردبیلی، «قارا مجموعه» اطلاق می‌شده است. «محمد بن محمد دارابی شیرازی» در تذکره «لطائف الخیال» می‌گوید: «این اثر را سلاطین صفوی بسیار گرامی می‌داشتند و در خزائن کتب خود حفظ می‌کردند» (۱). «غریبی منتشا اوغلو» نیز در برگ شماره ۱۰۵ از نسخه خطی منحصر بفرد آثارش، قارا مجموعه را تحریر شیخ صدرالدین و تقریر شیخ صفی‌الدین می‌شناسد و ادعا می‌کند که بسیاری از مطالب آنرا شیخ صفی در رؤیا به وی تلقین کرده است (۲). «شاردن» تأکید می‌کند که شاهان صفوی هنگام عزم سفر به قارا مجموعه مراجعه می‌کردند و به ذکر مناقب شیخ صفی از آن می‌پرداختند و نصایح وی را می‌خواندند (۳). «مینورسکی» هم آنرا «سیرالصفیّه» خوانده است و معتقد است که قارا مجموعه حاوی کتاب سیر و مناقب شیخ صفی‌الدین بوده است (۴).

نسخه‌های خطی پراکنده‌ای که اکنون در دست علّات شیعه و برخی فرق صوفیه در ایران و ترکیه و عراق، تحت نامهایی مانند البیوروق، قیلاووز الصفی، کلمات شیخ صفی، مناقب شیخ صفی، سیر الصفی و جز آن دست به دست می‌گردد، اجزاء پراکنده این کتاب عظیم و گرانقدر هستند که نگارنده، سعی کرده ام بخشی از آنها را با حدس و ظنّ قریب به یقین در یک مجلد فراهم آورم و تحت نام «قارا مجموعه» (۵) منتشر سازم و اعتقاد دارم که با تجسس و تحقیق بیشتر در متون صوفیانه بازمانده از دوره صفویه و نسخ خطی رسالات موجود در میان فرقه‌های منسوب به شیخ صفی، می‌توانیم متن مُتقن‌تر این مجموعه عزیز را بازسازی کنیم. کشف و بازسازی کامل قارا مجموعه نیاز به چالش‌های علمی نسل کنونی و آینده دارد و بسیج علمی گسترده‌ای می‌طلبد تا زوایای تاریک تقریرنگاری‌های احفاد شیخ صفی بر ما روشن گردد.

قارا مجموعه را در اصل نمی‌توان جزو کتب مناقب شمرد، بلکه نوعی تقریرنگاری و گردآوری تقریر نگاشته است. مانند: اربعین مجلسی دوم به عربی که در واقع تقریر درسی مجلسی است و گردآورنده آن معلوم نیست و یا نهج البلاغه مولی‌الموحدين که هیچگاه با نام گردآورنده و گردآوردگان خود نامبردار نگشت. در تقریرنگاری، مریدان دقت داشتند که کلمات قصار و مواعظ مرشدان را برای مسلوک داشتن سنت سلف بر روی کاغذ آورند و از این روی با کتب مناقب فرق داشته است. قارا مجموعه همانگونه که از محتوای عنوان آن پیداست، متشکل از رسالات چندی از به نظم و نثر بوده است و در صدر همه آن رسالات، این دوبیتی نوشته می‌شد:

صفی ام، صافی ام، گنجان نمایم اوره ک درده جرم درد بی دوایم

بو وارلیقدان یول اوغانا آپاردیم بو یوخلوقدا ارن تک خاک پایم

یکی از این رسالات با ویژگی بسیار قوی و متیقّن از اوصاف رسالات قارا مجموعه، رساله‌ای است که تحت نام «البیوروق» در میان فرقه باج آلان از فرق قزیلباشیه شناخته شده است و نسخه‌ای از آن از سوی «احد حامد الصراف» (۶) در میان همین فرقه

در سوی های موصل کشف و نشر شده است و ما متن ویراسته و بازسازی شده آنرا در سال گذشته منتشر ساختیم و بخش پنجم از متن قارا مجموعه قرار دادیم. متن این رساله اینک با برخی دیگر از اصلاحات جزئی دیگر بار و اینبار همراه با برگردان فارسی در اختیار علاقمندان به موضوع قرار داده می شود.

البویوروق یک تقریر نگاشته بلاواسطه است و در آن سخن از مناقب شیخ صفی نمی رود ، بلکه از زبان فرزند وی - شیخ صدرالدین - مواعظ و منابر و اندرزهای او به قلم آورده شده است. شاید متنی که «غریبی منتشا اوغلو» ادعا می کند آنرا دیده است و از شیخ صدرالدین یاد می کند ، همین رساله البویوروق باشد که به ادعای او ، بخشهایی از آن در رؤیا به وی الهام شده است. تا کشف نسخه های دیگری از این رساله و رسالات دیگر قارا مجموعه ، فعلاً همه چیز بر ظنّ و گمان متکی است و نمی توان نظری قطعی در باب چند و چون این آثار داد.

آقای مهندس محمدصادق نائبی از کسانی هستند که پس از انتشار کتاب قارا مجموعه آستینها را بالا زدند و با عشقی پرشور و بی آرایش به تکمیل کار ناقص اینجانب و رفع نارسائی های نشر فوق پرداختند.

کتاب تازه ایشان با نام «البویوروق» کاری است علمی و آکادمیک. در این کتاب کوچک علاوه بر ترجمه فارسی سخته و بسامانی از متن بازسازی شده رساله «البویوروق» ، فهرست آیات و روایات استخراج شده و معانی و منابع آن آورده شده است. در چند صفحه ، شرح عالمانه ای از تمام لغات قدیمی ، اصیل و ناب ترکی مورد استفاده در رساله البویوروق داده شده است. ایشان این کار تحقیقی و علمی را با کمک بیش از ده مرجع انجام داده اند. این کتاب کم حجم می تواند نمونه ای از یک کار آکادمیک معرفی گردد.

آقای مهندس نائبی به اتفاق همسر دانشور و فهیم خود - خانم مهندس لیلا حیدری - در سال ۱۳۷۸ از دانشجویان من در درس زبان و ادبیات ترکی در دانشگاه صنعتی اصفهان بودند. تحقیق گسترده ۱۶ ماهه ایشان در قدم نخست ، ارائه کتاب «واژگان زبان ترکی در فارسی» به جهان ترکی پژوهی بود که به اتیمولوژی بیش از هزار ریشه ترکی راه یافته به فارسی پرداخته است. قدم دوم را نیز در اتیمولوژی دقیق و عالمانه و باارزش لغات ناب قارا مجموعه در کتاب «قارا مجموعه از منظر واژه شناسی» برداشت. اینک در ادامه «قارا مجموعه پژوهی» مجموعه رسالات آنرا برای علاقمندان و پژوهندگان ارائه می دهند که قبل از این ، رساله «یول اهلینه قیلاوز» را نیز به همین سیاق انتشار دادند و در آینده نزدیک ترجمه رسالات دیگر بدست ایشان را خواهیم دید.

گرچه اساس کار ایشان در ارائه متن البویوروق ، متن ارائه شده از سوی اینجانب در «قارا مجموعه» است ولی در سازه بندی اثر دگرگونی ایجاد شده و برخی سهوها و نقصان ها نیز اصلاح شده است. زبان ترجمه بسیار روان و شیوا و لحن آن نزدیک به لحن عرفانی ترکی است. برخی شاهد مثال های منظوم شاه ختائی بعدها از سوی مستنسخان به متن افزوده شده است نه اینکه البویوروق در زمان شاه ختائی به رشته تحریر آورده شده باشد.

به هر روی ، هنوز برای برپا ساختن متن کامل قارا مجموعه راه درازی پیش روی داریم. بی گمان در آینده فرزندان ما موفق به کشف و یا حداقل بازسازی نخستین نسخه قارا مجموعه خواهند گشت و ما تا ایصال به چنین جشنی ، آنی آرام نخواهیم داشت و روزان و شبان را بهم پیوند خواهیم داد تا غبار ستم سالیان را از چهره زلال و نورانی «قارا مجموعه» بزدایم.

والله يؤيد من يشاء